

německého měšťáka, abychom názorně ukázali malichernost, lokální omezenost celého toho mladohegelovského hnutí, abychom zejména vysvětlili tragikomický kontrast mezi skutečnými výkony těchto hrdinů a ltluzemi o těchto výkonech, je třeba podívat se jednou na celý ten povyk ze stanoviska, které leží mimo Německo.

1. Ideologie vůbec, zejména německá filozofie

A. Předpoklady, s nimiž začínáme, nejsou libovolné, nejsou to dogmata, jsou to skutečné předpoklady, od nichž se dá abstrahovat jen ve fantazii. Jsou to skutečná individua, jejich činnost a materiální podmínky jejich života, které tu byly už před nimi, i ty, které tato individua vytvořila svou vlastní činností. Tyto předpoklady se tedy dají konstatovat ryze empiricky.

Prvním předpokladem veškerých dějin lidstva je ovšem existence živých lidských individuí. Předně je tedy třeba zjistit, jak jsou tato individua tělesně uzpůsobena a jaký je jejich vztah k ostatní přírodě, který je tím dán. Nemůžeme se tu samozřejmě zabývat ani fyzickými vlastnostmi lidí samých, ani přírodními podmínkami, které člověk nachází už hotové, geologickými, orohydrografickými, klimatickými a jinými poměry. Veškerý dějepis musí vycházet z těchto přirozených základů a z toho, jak je lidé svou činností v průběhu dějin modifikovali.

Rozdíl mezi lidmi a zvířaty je možno vidět ve vědomí, v náboženství, ve spouště jiných věcí. Lidé se sami začínají odlšovat od zvířat, jakmile začínají *vyrábět* prostředky k svému životu, a tento krok je podmíněn jejich tělesnou stavbou. Tím, že lidé produkují prostředky k svému životu, produkují neprimo i svůj materiální život.

Způsob, jímž lidé vyrábějí prostředky k svému životu, závisí především na tom, jaké jsou samy životní prostředky, které tu byly před nimi a které musí reprodukovat. Na tento způsob výroby nelze pohlížet jen z té stránky, že je reprodukcí

fyzické existence individuí. Je to spíše již určitý druh činnosti těchto individuí, určitý druh projevu jejich života, určitý způsob jejich *životu*. Jak individua projevují svůj život, taková jsou. To, čím jsou, spadá tedy vjedno s jejich výrobou, a to jak s tím, *co* vyrábějí, tak také s tím, *jak* vyrábějí. Čím individua tedy jsou, to závisí na materiálních podmínkách jejich výroby.

Tato výroba začíná teprve s *rozmožením obyvatelstva*. Jejím předpokladem je zase vzájemný styk mezi individuí. Forma tohoto styku je opět podmíněna výrobou.

Vzájemné vztahy různých národů závisí na tom, jak dalece každý z nich rozvinul své výrobní síly, dělbu práce a vnitřní styky. Tato teze se všeobecně uznává. Ale nejen vztah jednoho národa k národům jiným, nýbrž i celá vnitřní struktura tohoto národa samého závisí na stupni rozvoje jeho výroby a jeho vnitřních a vnějších styků. Nakolik jsou rozvinuty výrobní síly národa, ukazuje nejnazorněji stupeň, jakého dosáhl vývoj dělby práce. Každá nová výrobní síla, pokud to není jen kvantitativní rozšíření již dříve známých výrobních sil (např. obdělávání pozemků), vede k dalšímu rozvoji dělby práce.

Dělba práce uvnitř národa způsobuje především, že se práce průmyslová a obchodní odděluje od práce zemědělské, a tím i *másto* od *venkova*, a tak vzniká protiklad mezi jejich zájmy. Další vývoj dělby práce vede k oddělení práce obchodní od práce průmyslové. Zároveň se dělbu práce uvnitř těchto různých odvětví vyvíjeji mezi individuí, která se společně zabývají určitou prací, opět různé skupiny. Vzájemné postavení těchto jednotlivých skupin je podmíněno způsobem, jak se provozuje zemědělská, průmyslová a obchodní práce (patriarchalismus, otroctví, stavy, třídy). Tytéž poměry se projevují při rozvinutějším styku ve vzájemných vztazích mezi různými národy.

Různé stupně vývoje dělby práce jsou zároveň různými formami vlastnictví; tj. stupeň dělby práce určuje pokadě i vzájemné vztahy individuí, pokud jde o materiál, nástroj a produkt práce.

První formou vlastnictví je vlastnictví kmenové.⁷¹ Odpovídá

nerozvinutému stupni výroby, na němž se lidé živi loven a rybolovem, chovem dobytka nebo nejvyšš zemědělstvím. To ovšem předpokládá velké množství neobdělávané půdy. Dělna práce je na tomto stupni ještě velmi málo vyvinuta a omezuje se na další rozšiřování samoroště dělny práce, dané v rodině. Proto se společenské členění omezuje na rozšiřování rodiny: patriarchální náčelníci kmene, pod nimi příslušníci kmene, nakonec otroci. Otroctví, skryté v rodině, se vyvíjí teprve pozvolna s růstem obyvatelstva a potřeb a s rozšiřováním vnějších styků, a to jak války, tak výměného obchodu.

Druhou formou je antické obecní státní vlastnictví, které vzniká zejména spojením několika kmenů — smlouvou nebo dobytím — v *město*; přitom otroctví nadále trvá. Vedle obecního vlastnictví se vyvíjí už i movité a později i nemovité soukromé vlastnictví, ale jako mimořádná forma podřízená obecnímu vlastnictví. Státní občané mají moc nad svými pracujícími otroky jen ve své pospolitosti a už proto jsou vázáni na formu obecního vlastnictví. Je to společné soukromé vlastnictví aktivních státních občanů, kteří jsou vůči otrokům nuceni setrvávat v této přirozené vzniklé formě sdružení. Proto celá struktura společnosti na tomto základě a s ní i moc lidu upadají tou měrou, jak se vyvíjí zejména nemovité soukromé vlastnictví. Dělna práce je už rozvinutější. Setkáváme se už s protikladem mezi městem a venkovem, později s protikladem mezi státy, které reprezentují zájmy měst, a státy, které reprezentují zájmy venkova, a uvnitř měst samých zase s protikladem mezi občany a otroky je už plně vyvinut. S rozvojem soukromého vlastnictví tu poprvé vznikají tytéž vztahy, které znovu nacházíme u moderního soukromého vlastnictví, jenže v širším měřítku. Na jedné straně koncentrace soukromého vlastnictví, která v Římě začala velmi brzy (dokazuje to Liciniův zákon o půdě)⁷² a od občanských válek a zejména za císařů velmi rychle postupovala; na druhé straně s tím související přeměna plebejských drobných rolníků v proletariát, jemuž polovičaté postavení mezi majetnými občany a otroky znemožnilo samostatný vývoj.

Třetí formou je feudální čili stavovské vlastnictví. Pro stavovské bylo východiskem *město* a jeho malé území, kdežto ve

středověku to byl *venkov*. Tato změna východiska byla podminěna tím, že tu bylo obyvatelstvo rozptýleno po velkých, řídko obydlených územích, a ani příchod dobyvatelů nevedl k většímu přirůstku. Na rozdíl od Řecka a Říma začíná tedy feudální vývoj na mnohem rozlehlejší území, připraveném římskými výboji a rozšířením zemědělství, které s nimi bylo zpočátku spojeno. V posledních staletích upadající římské říše a při jejím dobytí barbari byla zničena spousta výrobních sil; zemědělství upadalo, průmysl chátral pro nedostatek odbytí, obchod zkolaboval nebo byl násilně narušován, venkovského i městského obyvatelstva ubývalo. Z těchto převzatých poměrů a jimi podmíněného způsobu organizace výbojů se pod vlivem vojenské organizace Germánů vyvinulo feudální vlastnictví. Je založeno, stejně jako vlastnictví kmenové a obecní, opět na pospolitosti, proti níž však jako bezprostředně vyrábějící třída nestojí otroci, jako v antické pospolitosti, nýbrž nevolní drobní rolníci. Zároveň s plným rozvojem feudálního přistupuje k tomu i protiklad k městu. Hierarchická struktura pozemkové držby a s tím související ozbrojené družiny dávaly šlechtě moc nad nevolníky. Tato feudální struktura byla, stejně jako antické obecní vlastnictví, sdružením proti ovládané vyrábějící třídě; jen forma sdružení a vztah k bezprostředním výrobcům byly rozdílné, protože tu byly rozdílné výrobní podmínky.

Toto feudální strukturě pozemkové držby odpovídalo ve *městech* korporativní vlastnictví, feudální organizace řemesla. Vlastnictví tu záleželo hlavně v práci každého jednotlivce. Nutnost sdružení, proti sdružené loupeživé šlechtě, potřebovala společných tržnic v době, kdy průmyslník byl zároveň obchodníkem, vzrůstající konkurence uprchlých nevolníků, kteří se hrnuli do zvětávajících měst, feudální struktura celé země, to vše vedlo ke vzniku *cechů*; poněkud našetřené malé kapitály jednotlivých řemeslníků a jejich stabilní počet při vzrůstajícím počtu obyvatelstva vedly ke vzniku tovaryšského a učednického poměru, který vytvořil ve *městech* podobnou hierarchii jako na venkově.

Za feudalsmu záleželo tedy hlavní vlastnictví jednak ve vlastnictví pozemkové, pevně spjatém s nevolnickou prací, jednak ve vlastní práci s malým kapitálem, který ovládal

práci tovaryšů. Struktura obou těchto forem byla podmíněna omezenými výrobními poměry — nepatrným a primitivním obděláváním půdy a řemeslnou výrobou. Dělna práce byla za rozkvětu feudalismu nepatrná. V každé zemi byl protiklad mezi městem a venkovem; stavovská struktura byla ovšem velmi ostře vyhraněna, ale kromě dělení na knížata, šlechtu, duchovenstvo a rolníky na venkově a na mistry, tovaryše, učně a brzy i na nádenickou chátru ve městech nedocházelo k žádné významné dělbě. V zemědělství ji ztěžovalo obdělávání půdy na parcelách, vedle něhož vyrůstal domácký průmysl rolníků samých, v průmyslu nebyla práce v jednotlivých řemeslech rozdělena vůbec, mezi řemesly jen velmi málo. Dělna mezi průmyslem a obchodem byla ve starších městech už dávno, v novějších se vyvinula až později, když města mezi sebou navázala spojení.

Pozemková šlechta i města potřebovaly, aby se větší země spojily ve feudální království. Proto stál v čele organizace vládnoucí třídy, šlechty, všude monarcha.

Skutečnost je tedy taková: určitá individua, která jsou určitým způsobem produktivně činná, vstoupí do těchto určitých společenských a politických vztahů. Empirické pozorování musí v každém jednotlivém případě empiricky a bez jakékoli mystifikace a spekulace prokázat souvislost této společenské a politické struktury s výrobou. Společenská struktura a státní vznikají neustále z životního procesu určitých individuí; ale ne takových individuí, jak se snad jeví ve vlastní nebo cizí představě, nýbrž takových, jaká *skutečně* jsou, tj. jak působí, jak materiálně vyrábějí, tedy jak jsou činná za určitých materiálních a na jejich lhbovních nezávislých omezení, předpokladů a podmínek.

Produktce idejí, představ, vědomí se zprvu bezprostředně prolíná s materiální činností a s materiálními styky lidí, je to řeč skutečného života. Tvoření představ, myšlení, duchovní styk lidí se tu ještě jeví jako přímý výkon jejich materiálního postoje. Totéž platí o duchovním produkci, jak se zračí v řeči politiky, zákonů, morálky, náboženství, metafyziky atd. určitého národa. Lidé produkují své představy, ideje atd., ale

skuteční, činní lidé, podmínění určitým vývojem svých výrobních sil a jim odpovídajících styků až po jejich negrozvinutější formy. Vědomí nemůže být nikdy nic jiného než vědomé býtí, a býtí lidí je jejich skutečný životní proces. Jestliže se v celé ideologii jeví lidé a jejich vztahy jako v camera obscura*, vznhnu nohama, vyplývá tento jev z jejich historického životního procesu, stejně jako převrácení předmětů na stínici vyplývá z jejich bezprostředně fyzického životního procesu.

V naprostém protikladu k německé filozofii, která sestupuje z nebe na zem, stoupá se tu od země k nebi. Tj. vychází se tu z toho, co lidé říkají, co si vymyšlejí, co si představují, ani z řečených, myšlených, vymyšlených, představovaných lidí, aby se odtud došlo k hiden tělesným; vychází se z lidí skutečné činných a z jejich skutečného životního procesu se také vykládá vývoj ideologických reflexí a ozvěn tohoto životního procesu. I mlhavé výtvory v mozcích lidí jsou nutné sublimáty jejich materiálního životního procesu, který je možno empiricky zjišit a který je spat s materiálními předpoklady. Tím ztrácí morálka, náboženství, metafyzika a ostatní ideologie, i jim odpovídající formy vědomí, zdání samostatnosti. Nemají dějiny, nemají vývoj; nýbrž lidé, rozvíjející svou materiální výrobu a své materiální styky, mění s touto svou skutečností i své myšlení a produkty svého myšlení. Vědomí neurčuje život, nýbrž život určuje vědomí. Uvažujeme-li prvním způsobem, vycházíme z vědomí jako z živého individua, uvažujeme-li druhým způsobem, který odpovídá skutečnému životu, vycházíme ze skutečných živých individuí samých a na vědomí pohlízáme jen jako na *ježich* vědomí.

Tento způsob uvažování není bez předpokladů. Vychází ze skutečných předpokladů a ani na okamžik je neopouští. Jeho předpoklady jsou lidé ne v nějaké fantastické uzavřenosti a lhbovnosti, nýbrž ve svém skutečném, empiricky názorném procesu vývoje za určitých podmínek. Jakmile je zobrazen tento činný životní proces, přestávají být dějiny snůčkou mrtvých faktů jako u empiriků, kteří jsou stále ještě abstraktní, anebo pomyslnou akcí pomyslných subjektů, tak jako u idealistů.

* v temné komoře.

telnou abnormálnítu se v podstatě nelší od útěchy, kterou dává nespokojencům svatý Max Stirner, totiž že tento rozpor je jejich vlastní rozpor, že toto špatné postavení je jejich vlastní špatné postavení, čímž se buď mohou uspokojit, nebo si mohou svůj vlastní odpor nechat pro sebe, nebo by se mohli proti tomu fantastickým způsobem vzdourit — a stejně se nelší od výčitky svatého Bruna, že tyto nešťastné okolnosti nastaly proto, že postižení uvízli v bahně „substance“, nepokročili k „absolutnímu“ sebevědomí a nepoznali tyto špatné poměry jakožto ducha ze svého ducha.

Mýšlenky vládnoucí třídy jsou v každé epoše myšlenkami vládnoucími, tj. třída, která je vládnoucí *materiální* mocí společnosti, je současně její vládnoucí *duchovní* mocí. Třída, která má k dispozici prostředky k materiální produkci, disponuje tím zároveň i prostředky k duchovní produkci, takže si tím zároveň zpravidla podřizuje i myšlenky těch, jimž chybějí prostředky k duchovní produkci. Vládnoucí myšlenky nejsou nic jiného než ideový výraz vládnoucích materiálních vztahů, jsou to vládnoucí materiální vztahy pojaté jako myšlenky; je to tedy výraz vztahů, které právě z jedné třídy dělají třídu vládnoucí, tedy myšlenky jejího pansví. Individua, která tvoří vládnoucí třídu, mají mimo jiné i vědomí, a proto myslí; pokud tedy jako třída vládnou a určují v celém rozsahu dějinnou epochu, rozumí se samo sebou, že to činí se vším všudy, že tedy mimo jiné vládnou i jako myslící, jako producenti myšlenek, že řídí produkci a distribuci myšlenek své doby; že tedy jejich myšlenky jsou vládnoucími myšlenkami epochy. Např. v době a v zemi, kde se mezi sebou sváří o vládu královská moc, aristokracie a buržoazie, kde je tedy vláda rozdělena, ukazuje se jako vládnoucí myšlenka doktrína o rozdělení moci, která je pak prohlasována za „věčný zákon“. — Dělna práce, o níž jsme už výše (s. [227—230]) zjistili, že je jednou z hlavních sil dosavadních dějin, se pak projevuje i ve vládnoucí třídě jako dělna na duchovní a materiální práci, takže uvnitř této třídy vystupuje jedna část jako myslitelé této třídy (její aktivní konceptivní ideologové, kteří si z rozvíjení iluze této třídy o sobě samé udělali hlavní zdroj obživy),

zatímco ostatní se k těmto myšlenkám a iluzím chovají spíše pasivně a recepivně, protože jsou ve skutečnosti aktivními členy této třídy a mají méně času k tomu, aby si vytvářeli iluze a myšlenky o sobě samých. Uvnitř této třídy se může z tohoto jejího rozšíření vyvinout dokonce jistá protikladnost a nepřátelství obou částí, které však odpadá samo od sebe při každé praktické kolizi, kdy je ohrožena sama třída a kdy mizí i zdání, že snad vládnoucí myšlenky nejsou myšlenkami vládnoucí třídy a že mají moc odlišnou od moci této třídy. Existence revolučních myšlenek v určité epoše předpokládá už existenci revoluční třídy, o jejichž předpokladech jsme to, co bylo třeba, řekli už výše (s. [242—246]).

Oddělme-li však při zkoumání průběhu dějin myšlenky vládnoucí třídy od vládnoucí třídy, osamostatíme-li je, zůstaneme-li pouze u toho, že v nějaké epoše vlády ty či ony myšlenky, aniž bychom se starali o podmínky produkce a o producenty těchto myšlenek, necháme-li tedy stranou individua a světové poměry, jež jsou základem těchto myšlenek, pak můžeme např. říci, že v době, kdy vládla aristokracie, panovaly pojmy čest, věrnost ažd., za vlády buržoazie pojmy svoboda, rovnost ažd. Vládnoucí třída si to sama většinou myslí. Toto pojetí dějin, které je společně všem dějepisům, zejména od osmnáctého století, musí nutně narazit na jev, že vládnou stále abstraktnější myšlenky, tj. myšlenky, které na sebe stále víc berou formu obecnosti. Každá nová třída, která nastupuje na místo třídy, jež vládla před ní, je totiž nucena, už proto, aby dosáhla svého cíle, vydávat svůj zájem za společný zájem všech členů společnosti, tj. vyjádřeno v idejích: musí dát svým myšlenkám formu obecnosti, musí je vydávat za jediné rozumné, obecně platné. Revolucionující třída, už proto, že stojí proti nějaké *třídě*, vystupuje hned od začátku ne jako třída, nýbrž jako představitelka celé společnosti, jeví se jako celá masa společnosti stojící proti jediné, vládnoucí třídě.* Může takto vystupovat, protože na začátku jejího zájmu skutečně ještě souvisí spíš se společným zájmem

* Obecnost odpovídá 1. třídě contra stav, 2. konkurenci, světovým svátkům ažd., 3. velké počtenosti vládnoucí třídy, 4. iluzi *společných* zájmů, zpočátku je tato iluze pravdivá, 5. klamu ideologů a dělbě práce. (*Marxova poznámka na okraji.*)

všech ostatních nevládnoucích tříd, ještě se pod tlakem dosavadních poměrů nemohl vyvinout ve zvláštní zájem zvláštní třídy. Její vítězství tedy přináší užitek i mnoha individuí z ostatních tříd, které se nedostaly k moci, ale jen potud, pokud těmto individuím umožní, aby se povznese do vládnoucí třídy. Když francouzská buržoazie svrhla panství aristokracie, umožnila tím mnoha proletářům, aby se povznegli nad proletariát, ale jen potud, pokud se stali buržoy. Každá nová třída uskutečňuje tedy svou vládu jen na širší základně, než jakou měla třída, která vládla dosud, ale tím ostřeji a hlouběji se později vyvíjí protiklad mezi nevládnoucí třídou a třídou, která vládne nyní. Obojím je podmíněno to, že boj, který je třeba vést proti této nové vládnoucí třídě, směřuje zase k rozhodnější, radikálnější negaci dosavadních společenských poměrů, než jak to bylo možné u všech dosavadních tříd, usilujících o vládu.

Celé toto zdání, jako by vláda určité třídy byla jen vládou jistých myšlenek, přirozené samo sebou zanikne, jakmile vláda tříd přestane být vůbec formou společenského řádu, jakmile už tedy nebude nutné vydávat nějaký zvláštní zájem za zájem obecný anebo „obecné“ za vládnoucí.

Jakmile se jednou vládnoucí myšlenky oddělí od vládnoucích individuí a především od vztahů, které vyrůstají z daného stupně výrobního způsobu, a jakmile se tak dojde k závěru, že v dějinách vždy vládnou myšlenky, je velmi snadné abstrahovat si z těchto různých myšlenek „myšlenku jako takovou“, iden atd., jako to co vládne v dějinách, a tím pojímat všechny tyto jednotlivé myšlenky a pojmy jako „sebeurčení“ pojmu jako *takového*, který se vyvíjí v dějinách. Pak je také přirozené, že všechny vztahy lidí je možno odvozovat z pojmu člověka, z člověka v představě, z podstaty člověka, z člověka jako *takového*. To dělala spekulativní filozofie. Hegel sám přiznává v závěru Filozofie dějin*, že „zkoumal proces vývoje samotného pojmu“ a že v dějinách zobrazil „pravdě skutečnou *teodiziev*“ (s. 446). Nyní je možno vrátit se opět k producentům „pojmu“, teoretikům, ideologům a filozofům, a dojdeme pak k závěru, že filozofové, myslitelé jako takoví, odjakživa vládli v dějinách

* Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte.

— tento závěr ostatně, jak vidíme, vyslovil už i Hegel. Celý ten trik, jak prokázat v dějinách srhovanost ducha (hierarchie u Stirnera), se tedy omezuje na tyto tři úkony.

Č. 1. Myšlenky těch, kdo vládnu z empirických důvodů, za empirických podmínek a jako materiální individua, je třeba oddělit od těchto vládnoucích individuí, a tím uzнат vládu myšlenek či iluzí v dějinách.

Č. 2. Do této vlády myšlenek se musí vnést nějaký řád, prokázat mezi vládnoucími myšlenkami, které následovaly jedna po druhé, mystickou souvislost, což se provádí tak, že se tyto myšlenky pojímají jako „sebeurčení pojmu“ (to je možné proto, že tyto myšlenky prostřednictvím své empirické základy spolu skutečně souvisí, a také proto, že jsou-li pojaty jako *potuhé* myšlenky, stávají se z nich seberozišení, rozdíly vytvořené myšlením).

Č. 3. Aby se odstranilo mystické vzezření tohoto „sebeurčení“ — nebo, aby to vypadalo hodně materialisticky, v řadu osob, které v dějinách reprezentují „pojmem“, v „myslitelce“, ve „filozofy“, v ideology, kteří jsou zase pojímáni jako výrobci dějin, jako „rada strážců“, jako ti, kdož vládnu.* Tím byly z dějin odstraněny všechny materialistické prvky a lze teď bez obav popustit uzdu svému spekulativnímu oří.

Je třeba vysvětlit tuto historickou metodu, která vládla v Německu — i proč vládla především v Německu — ze souvislosti s iluzí ideologů vůbec, např. s iluzemi právníků, politiků (včetně praktických státníků), z dogmatických snů a překrucování těchto chlapků; tato iluze se docela jednoduše objasňuje jejich praktickým postavením v životě, jejich zaměřením a délbou práce.

Zatímco v běžném životě dovede každý shopkeeper** velmi dobře rozlišovat mezi *tin*, zač se někdo vydává, a tím, co skutečně je, naše dějepisceví ještě k tomuto triviálnímu poznání nedospělo. Každé epoše věří na slovo, co sama o sobě říká a co si o sobě myslí.

* Člověk jako *takový* = „myslící lidský duch“. (*Marsova poznámka na okraji.*)

** kramář.

co se ještě děje, právě to, co se děje v jeho vlastním myšlení. Filozofie dějin jsou tedy jen dějiny filozofie, jeho vlastní filozofie. Nejsou to už „dějiny podle časové posloupnosti“, je to jen „sled idejí v rozumu“. Domnívá se, že pohybem myšlenky konstruuje svět, zatímco dělá jen to, že myšlenky, které jsou v hlavě každého, systematicky rekonstruuje a řadí podle absolutní metody.

Druhá poznámka

Ekonomické kategorie jsou jen teoretické výrazy, abstrakce společenských výrobních vztahů. Pan Proudhon jako pravý filozof obrací věci naruby, a tak vidí v reálných vztazích jen vtělení principů, kategorií, které dříve byly — jak také říká pan Proudhon filozof — v lůně, neosobního rozumu lidstva*.

Pan Proudhon ekonom velmi dobře pochopil, že lidé dělají sukno, plátno, hedvábné látky za určitých výrobních vztahů. Nepochopil však, že tyto určité společenské vztahy jsou rovněž produktem lidí stejně jako plátno, len atd. Společenské vztahy úzce souvisí s výrobními silami. Když lidé získávají nové výrobní síly, mění svůj výrobní způsob, a tím že mění výrobní způsob, způsob, jak si získávají obživu, mění všechny své společenské vztahy. Různé poňání mlynářů přináší společnost s feudálním pánem, parní mlynář společnost s průmyslovým kapitalistou.

Tiž lidé, kteří nastolují společenské vztahy odpovídající jejich materiální produktivitě*, produkují také principy, ideje, kategorie odpovídající jejich společenským vztahům.

Tyto ideje, tyto kategorie jsou tedy stejně málo věčné jako vztahy, jejichž jsou výrazem. Jsou to *historické a přechodné prvky*.

Problém ustavičný pohyb růstu výrobních sil, rozkladu společenských vztahů, vytváření idejí; nehybná je jediné abstrakce pohybu — *mors immortalis*.⁸⁸

* 1847 productivité materielle, 1885 Produktionsweise (výrobní způsob).

Třetí poznámka

Vyrobní vztahy každé společnosti tvoří celek. Pan Proudhon považuje ekonomické vztahy za příslušný počet sociálních fází, které plodí jedna druhou, vyplývají jedna z druhé jako antitezé z teze a ve svém logickém sledu uskutečňují neosobní rozum lidstva.

Jedinou chybou této metody pana Proudhona je, že když začne zkoumat jednu z těchto fází, není s to ji vysvětlit, jestliže se nedovolává všech ostatních společenských vztahů, vztahů, kterým dosud nedal svým dialektickým pohybem vzniknout. Když potom pan Proudhon přechází s pomocí čistého rozumu ke zrodu dalších fází, tváří se, jako by to byla novorozeňata, zapomíná, že jsou stejně staré jako ta první.

Když chtěl tedy dospět ke konstituování hodnoty, která je podle něho základem všech ekonomických evolucionů*, nemohl se obejít bez dělbý práce, bez konkurence atd. Avšak v *řadě*, v *rozumu* pana Proudhona, v *logickém sledu* tyto vztahy dosud vůbec neexistovaly.

Buduje-li někdo z kategorií politické ekonomie ideologický systém, uvolňuje tím články společenského systému. Přeměňuje různé články společnosti v právě tolik oddělených společností, které přicházejí jedna po druhé. Jak by pak mohla pouhá logická formale pohybu, sledu, času vysvětlit organizmus společnosti, ve kterém všechny vztahy existují současně a vzájemně se podporují?

Čtvrtá poznámka

Ted se podívejme, jak se mění Hegelova dialektika, když ji pan Proudhon aplikuje na politickou ekonomii.

U pana Proudhona má každá ekonomická kategorie dvě stránky, dobrou a špatnou. Pohlíží na kategorie jako maloburžoza na velikány dějin: *Napoleon* je velký člověk; udělal mnoho dobrého, ale také mnoho špatného.

* V německém překladu z roku 1885: „je podle něho základem celého ekonomického vývoje“.

Dobrá stránka a špatná stránka, přednost a nedostatek tvoří spolu pro pana Proudhona rozpor v každé ekonomické kategorii.

Problém, který je třeba vyřešit: zachovat dobrou stránku a odstranit špatnou stránku.

Otroctví je ekonomická kategorie jako kterákoli jiná. Má tedy také své dvě stránky. Přejdeme špatnou stránku a řekněme si něco o krásné stránce otroctví: jde nám samozřejmě jen o přímé otroctví černochů v Surinamu, v Brazílii, v jižních státech Severní Ameriky.

Přímé otroctví je stěžejním pilířem buržoazního průmyslu stejně jako stroje, úvěr atd. Bez otroctví by nebyla bavlna; bez bavlny by nebyl moderní průmysl. Právě otroctví dodalo hodnotu koloniím, právě kolonie vytvořily světový obchod a světový obchod je podmínkou velkého průmyslu. Otroctví je tedy nanejvýš důležitá ekonomická kategorie.

Bez otroctví by se Severní Amerika, nejprogressivnější země, změnila v patriarchální zemi. Vymažte Severní Ameriku z mapy světa, a nastane anarchie, naprostý úpadek moderního obchodu a moderní civilizace. Nechte zmizet otroctví, a vymažete tím Ameriku z mapy národů.*

Otroctví, protože je to ekonomická kategorie, patřilo také vždy k institucím národů. Moderní národy jen zamaskovaly otroctví ve své vlastní zemi a vnutily je nezamaskované Novému světu.

Jak si bude pan Proudhon počínat, aby zachránil otroctví? Klade *problém*: zachovat dobrou stránku této ekonomické kategorie a vyloučit špatnou.

Hegel neklade problémy. U něho je jen dialektika. Pan

* To plně platilo pro rok 1847. Tehdy se světový obchod Spojených států omezoval hlavně na dovoz přístěhovalců a průmyslových výrobků a na vývoz bavlny a tabáku, tedy produktů práce otroků v jižních státech. Severní státy produkovaly hlavně obilí a maso pro otrokářské státy. Teprve když Sever začal produkovat obilí a maso na vývoz a navíc se stal průmyslovou zemí a když v Indii, v Egyptě, v Brazílii atd. vznikla americkému bavlnářskému monopolu mohutná konkurence, bylo možné otroctví odstranit. Ale i pak mělo za následek zruňování jihu, kterému se nepodařilo nahradit otevřené otroctví černochů zastřešením otroctvím indických a čínských kuliů. (*Engelsova poznámka k německému vydání z roku 1885.*)

Proudhon převzal z Hegelovy dialektiky jen jazyk. Jeho dialektický pohyb — to je dogmatické rozlišování dobrého a špatného.

Vezměme si na chvíli samotného pana Proudhona jako kategorii. Prozkoumejme jeho dobrou a špatnou stránku, jeho přednost a nedostatky.

Má-li proti Hegelovi tu přednost, že klade problémy, jejichž řešení si v zájmu co největšího prospěchu lidstva vyhraduje, má proti němu ten недостаток, že trpí sterilitou, když má v poradní dialektické námaze zrodit novou kategorii. Vždyť dialektický pohyb záleží v koexistenci dvou protikladných stránek, v jejich boji a v jejich splynutí v novou kategorii. Jestliže si někdo klade jen problém vymýtit špatnou stránku, přerušuje tím dialektický pohyb. Neať to už kategorie, která se klade a klade sama proti sobě v důsledku své rozporné povahy, je to pan Proudhon, který se zmltá, potácí a trmácí mezi dvěma stránkami kategorie.

Když takto uvrzl ve slepé uličce, z níž může těžko vyvážnout legálními prostředky, provádí pan Proudhon opravdový veslekok, který ho rázem přenesl do nové kategorie. A tu se před jeho udivenými zraky odhaluje *pořádek v rozumu*.

Vezme první kategorii, která se mu namane, a svévolně ji připiše schopnost napravit nedostatky kategorie, kterou chce očistit. Takto napravují daně, máme-li věřit panu Proudhonovi, nedostatky monopolu, obchodní bilance nedostatky daní, pozemkové vlastnictví nedostatky úvěru.

Jestliže tedy pan Proudhon probírá postupně jednu ekonomickou kategorii po druhé a dělá z jedné *protibíl* pro druhou, vyrobí nakonec z této směsice rozporů dva svazky rozporů, které zcela správně nazývá: *Le Système des contradictions économiques*.

Pátá poznámka

„V absolutním rozumu jsou všechny tyto ideje... stejně prosté a obecné... A skutečně, k vědění můžeme dospět jen tehdy, když ze svých idejí zbudujeme *jakási vězení*. Ale pravda o sobě je nezávislá na těchto dialektických figurech a prostá kombinací našeho ducha.“ (Proudhon, cit. dílo, sv. II, s. 97.)

Tak se najednou, jakýmsi nenadálým přemetem, jehož ta-

Jemství teď už známe, z metafyziky politické ekonomie stala iluze! Nic pravdivějšího pan Proudhon nikdy neřekl. Opravdu, jakmile se proces dialektického pohybu redukuje prostě na to, že se klade dobro proti zlu, že se kladou problémy, které mají vyložit zlo a ukázat každou kategorii jako protilek druhé, ztrácí kategorii jakoukoli samostatnost [spontanité], idea „*ut jungit*“, nemá už v sobě život. Už se neklade ani se nerozkládá v kategorii. Sled kategorií se proměnil v jakési *lázeň*. Dialektika už není pohybem absolutního rozumu. Už tu není dialektika, je tu nanajvýš ještě čistá morálka.

Když pan Proudhon mluvil o *pořadí u rozumu*, o *logickém sledu kategorií*, výslovně prohlásil, že nechce podat *dějiny podle časové posloupnosti*, což podle pana Proudhona znamená historický sled, v němž se kategorie *projevily*. Všechno se tedy podle něho odehrávalo v *čistém éteru rozumu*. Všechno se mělo z tohoto éteru vyvodit pomocí dialektiky. Ted, když se má tato dialektika uplatnit v praxi, rozum ho nechává na holících. Dialektika pana Proudhona dává vale Hegelově dialektice, a pan Proudhon je nucen prohlásit, že pořadí, v němž uvádí ekonomické kategorie, už není to pořadí, v němž kategorie plodí jedna druhou. Ekonomické evoluce už nejsou evolucionem rozumu samotného.

Co nám tedy pan Proudhon podává? Skutečné dějiny, tj. — podle rozumu pana Proudhona — sled, v jakém se kategorie *projevily* v časové posloupnosti? Ne. Dějiny, jak probíhají v ideji samé? Ani to ne. Tedy ani světské dějiny kategorií, ani jejich posvátné dějiny! Jaké dějiny nám tedy podává? Dějiny svých vlastních rozporů. Podívejme se, jak postupují a jak vlácejí pana Proudhona za sebou.

Než se pustíme do tohoto zkoumání, které dává podnět k šesti důležité poznámce, musíme učinit ještě jednu méně důležitou poznámku.

Připustíme s panem Proudhonem, že skutečné dějiny, dějiny podle časové posloupnosti jsou historickým sledem, v němž se ideje, kategorie, principy projevily.

Každý princip měl své století, v němž se projevil: např. princip autority měl 11. století, stejně jako měl princip individualismu 18. století. Kdybychom šli do důsledků, pak by století náleželo principu, a ne principu století. Jinak řečeno,

princip vytvářel dějiny, a ne dějiny princip. Chceme-li tedy zachránit jak principy, tak dějiny a přáme-li se, proč se ten či onen princip projevil v 11. či v 18. století, a ne v některém jiném, jsme nuceni podrobně prozkoumat, jací byli lidé v 11. století a jací v 18. století, jaké byly v tom kterém století jejich potřeby, jejich výrobní síly, jejich způsob výroby, suroviny, které používali při výrobě, a konečně, jaké byly vztahy mezi lidmi, které se vytvořily na základě všech těchto existencí a podmínek. Vždyť důkladné prozkoumání všech těchto otázek znamená podat skutečné, světské dějiny lidí v každém století, ukázat lidi zároveň jako autory i jako herce svého vlastního dramatu. Jakmile však ukážete lidi jako herce i autory jejich vlastních dějin, dostanete se odlišnou ke skutečnému východisku, protože jste se vzdali věčných principů, o nichž jste předtím mluvili.

Pan Proudhon však nedošel dost daleko ani po vedlejší cestě, kterou se ubírá ideolog, aby se dostal na hlavní silnici dějin.

Šestá poznámka

Dějme se s panem Proudhonem onou vedlejší cestou.

Připustíme, že ekonomické vztahy, bereme-li je jako *ne-měnné zákony*, *věčné principy*, *ideální kategorie*, tu byly dříve než činní a jednající lidé; připustíme také, že tyto zákony, principy, kategorie dřímaly od pradávna „v neosobním rozumu lidstva“. Už jsme viděli, že tam, kde jsou všechny tyto ne-měnné a nehybné věčnosti, nejsou už žádné dějiny; jsou na nejvyšší dějiny v ideji, tj. dějiny, které se obřážejí v dialektickém pohybu čistého rozumu. Když pan Proudhon říká, že v dialektickém pohybu se ideje už „*nediferencují*“, annuloval jak *stín pohybu*, tak *pohyb stínů*, s jejichž pomocí by bylo možné vytvořit aspoň něco, co by vyřadalo jako dějiny. Místo toho připsuje dějinám svou vlastní nemohoucnost, přičítá ji všemu, dokonce i francouzskému jazyku.

„Není to tedy přesné“, praví pan Proudhon filozof, „říká-li se, že se něco *děje*, že se něco *vytváří*: v civilizaci stejně jako ve vesmíru všechno existuje, působí odjakživa. Stejně je tomu s celou sociální ekonomikou.“ (Proudhon, cit. dílo. Sv. II, s. 102.)

Taková je produktivní síla rozporů, které působí na pana Proudhona a jsou důvodem jeho působení, že když chce vysvětlit dějiny, je nucen je popřít, když chce vytvořit postupné vzníání sociálních vztahů, popírá, že se něco může dít, že když chce vysvětlit výrobu ve všech jejích fázích, nepřipouští, že se něco může vytvořit.

Takže pro pana Proudhona už nejsou dějiny, už není sled idejí, a přesto je tu jeho kniha; a právě tato kniha obsahuje — podle jeho vlastního vyjádření — „*dějiny podle sledu idejí*“ . Jak najít formuli — protože pan Proudhon je muž formuli — která mu pomůže přenést se jediným skokem přes všechny tyto rozpory?

Proto vynalezl nový rozum, což není ani čistý a panenský absolutní rozum, ani obvyčejný rozum lidí činných a jednajících v různých stoletích; je to docela zvláštní rozum, rozum zosobněné společnosti, subjektu *lidstvo*, který v dílech pana Proudhona někdy také vystupuje jako *génus společnosti*, jako *všeborný rozum* a konečně jako *lidský rozum*... Tento rozum, vyšňořený tolika jmény, se přesto co chvíli prozrazuje jako individuální rozum pana Proudhona se svou dobrou a špatnou stránkou, se svými protiklady a problémy.

„Lidský rozum nevytváří pravdu“ skrytou v hlubinách absolutního, věčného rozumu. Může ji jediné odhalovat. Ale pravdy, které dosud odhalil, jsou neúplné, nedostatečné a tudíž rozporné. Takže ekonomické kategorie, protože jsou samy jen pravdy objevené, odhalené lidským rozumem, géniem společnosti, jsou rovněž neúplné a chovají v sobě zárodek rozporu. Před panem Proudhonem viděl génus společnosti jen *antagonistické prvky*, a ne *synetickou formuli*, ačkoli obojí je současně skryto v *absolutním rozumu*. Ekonomické vztahy, které jen realizují na zemi tyto nedostatečné pravdy, tyto neúplné kategorie, tyto rozporné pojmy, jsou tedy samy v sobě rozporné a představují obě stránky, jak dobrou, tak špatnou.

Ukolem génia společnosti je najít úplnou pravdu, pojem v celé jeho plnosti, syntetickou formuli, která by zrušila onu antinomii. A proto také — podle pana Proudhona — byl tento génus společnosti hnán od jedné kategorie k druhé, aniž se mu dosud podařilo s celou tou baterií kategorií vyrvat bohu, absolutnímu rozumu, nějakou syntetickou formuli.

„Společnost (génus společnosti) klade nejprve první fakt, vyslovuje *hypotézu*... skutečnou antinomii, jejíž antagonistické výsledky se postupně projevují v sociální ekonomii, stejně jako by se její důsledky mohly dedukovat v duchu, takže průmyslový pohyb, sledující ve všem dedukci idejí, se dělí na dva proudy, jednak na užitečné účinky, jednak na ničivé důsledky... Společnost se snaží harmonicky konstituovat tento dvojaký princip a vyřešit tuto antinomii, a proto vyvolává *drnání*, po níž brzy následuje třetí, a tak bude *kráčet génus společnosti*, dokud nevyčerpá všechny své rozpory — předpokládám, i když to není prokázáno, že rozpor v lidsstvu dojde jednou ke konci — pak se vrátí skokem na všechny své dřívější pozice a *jedinou formuli* vyřeší všechny své problémy.“ (Sv. I, s. 133.)

Stejně jako se předtím *protiklad* proměnil v *protiklad*, stejně se teď z *teze* stává *hypotéza*. Tato změna termínů nás už nemůže u pana Proudhona překvapit. Lidský rozum, který rozhodně není čistý, protože má jen omezený rozhled, se na každém kroku setkává s novými problémy, které musí řešit. Každá nová teze, kterou objevuje v absolutním rozumu a která je negací předchozí teze, se pro něj stává syntézou, kterou celkem naivně považuje za řešení daného problému. Tak se tento rozum zrnitá ve stále nových rozporech, až se konečně octne na konci rozporů a zpozoruje, že všechny jeho teze a syntézy jsou jen rozporné hypotézy. Naprosto zmaten

„vrať se lidský rozum, génus společnosti, skokem na všechny své dřívější pozice a *jedinou formuli* vyřeší všechny své problémy“.

Tato jediná formule, poznamenáváme mimochodem, konstituuje skutečný objev pana Proudhona. Je to *konstituovaná hypotéza*.

Hypotézy se vytvářejí jen k nějakému cíli. Cíl, jejíž si vytvářel jako první génus společnosti, který mluví ústy pana Proudhona, bylo vymýtit z každé ekonomické kategorie to, co je špatné, aby zůstalo jen to dobré. Pro něho je tím dobrym, nejvyšším dobrem, skutečným praktickým cílem *rovnost*. A proč si génus společnosti vytvářel jako cíl rovnost, a ne rovnost, bratrství, katolicismus nebo kterýkoli jiný princip? Protože

„lidsvo postupně realizovalo tolik dřívích hypotéz kvůli jedné vyšší hypotéze“

kteřou je právě rovnost. Jinak řečeno: protože rovnost je

ideálem pana Proudhona. Pan Proudhon se domnívá, že dělníci práce, úvěr, dílna, všechny tyto ekonomické vztahy byly vynalezeny v zájmu rovnosti a přesto se vždycky nakonec obrátily proti ní. Protože si dějiny a fikce pana Proudhona na každém kroku odporují, vyvozuje z toho pan Proudhon, že je tu rozpor. Je-li tu rozpor, pak jediné mezi jeho fixní ideou a skutečným pohybem.

Od této chvíle je dobrou stránkou ekonomického vztahu ta, která potvrzuje rovnost, a špatnou stránkou ta, která popírá rovnost a potvrzuje nerovnost. Každá nová kategorie je hypotézou génia společnosti, která má odstranit nerovnost vyvolanou předchozí hypotézou. Celkem vzato je rovnost *první záměr, mystická tendence, cíl daný prozřetelností*, který má génius společnosti ustavičně před očima, když se motá v kole ekonomických rozporů. *Prozřetelnost* je rovněž hybnou silou, která rozhybá celou ekonomickou výzbroj pana Proudhona lépe, než dokáže jeho čistý a prchavý rozum. Věnoval prozřetelnosti celou jednu kapitolu, která je zatížena za kapitolou o daních.

Prozřetelnost, cíl daný prozřetelností, to je to výtečné slovo, jehož se dnes používá k vysvětlení průběhu dějin. Ve skutečnosti toto slovo nic nevyvětluje. Je to nanajvýš technický obrat, jeden z mnoha způsobů, jak parafrázovat fakta.

Je nesporné, že pozemkový majetek ve Skotsku nabyl v důsledku rozvoje anglického průmyslu nové hodnoty. Tento průmysl otevřel nová odbytiště pro vlnu. Aby se mohla produkovat vlna ve velkém, bylo třeba přeměnit ornou půdu v pastviny. Aby se mohla tato přeměna uskutečnit, bylo třeba koncentrovat pozemky. Aby se mohly pozemky koncentrovat, bylo třeba odstranit malé usedlosti, vyhnat tisíce nájemců z rodné půdy a dosadit na jejich místo hrstku pastýřů, kteří měli hlídat milióny ovcí. Takto, v důsledku postupných přeměn, vedlo pozemkové vlastnictví ve Skotsku k tomu, že byli lidé vyhnaní ovcemi. Řeknete-li teď, že členem daným prozřetelností institucí pozemkového vlastnictví ve Skotsku bylo, aby se lidé nechali vyhnat ovcemi, pak podáváte dějiny dané prozřetelností.

Jisté je, že tendence k rovnosti je vlastní našemu století. Řekne-li se však, že všechna předcházející století s naprostou rozdílnými potřebami, výrobními prostředky atd. pracovala

prozřetelně k realizaci rovnosti, znamená to za prvé dosazovat prostředky a lidi našeho století na místo lidí a prostředků dřívějších století a neuznávat historický pohyb, jímž následující generace přetvářely výsledky, k nimž dospěly předchozí generace. Ekonomové vědí velmi dobře, že táž věc, která byla pro jednoho zpracováním výrobkem, je pro druhého jen surovinou pro novou výrobu.

Předpokládejme, jako to dělá pan Proudhon, že génius společnosti vytvořil, či spíše zimprovizoval feudální pány s cílem daným prozřetelností přeměnit *nevolníky* v *odpovědné a rovnocenné pracovníky*; tím jsme však provedli záměrnou cíl a osob zcela hodnou té prozřetelnosti, která ve Skotsku zavedla pozemkové vlastnictví, aby si mohla dopřát zlomyslné potěšení, že dala vyhnat lidi ovcemi.

Ale protože pan Proudhon má tak vřelý zájem o prozřetelnost, odkazujeme ho na *Histoire de l'économie politique* pana de Villeneuve-Bargemonta, který se také žene za cílem daným prozřetelností. Tímto cílem není už rovnost, nýbrž katolicismus.

Sedmá a poslední poznámka

Ekonomové postupují zvláštním způsobem. Pro ně existují jen dva druhy institucí, umělé a přirozené. Feudální instituce jsou instituce umělé, buržoazní instituce jsou instituce přirozené. V tom se podobají teologům, kteří také rozlišují dva druhy náboženství. Každé náboženství, které není jejich, je lidský výmysl, kdežto jejich vlastní náboženství je zjevení boží. Jestliže ekonomové říkají, že současně vztahy — vztahy buržoazní výroby — jsou přirozené, dávají tím na srozuměnou, že jsou to vztahy, za nichž se vytváří bohatství a rozvíjí výrobní síly ve shodě s přírodními zákony. Také tyto vztahy samy jsou přírodní zákony nezávislé na vlivu času. Jsou to věčné zákony, podle nichž se má společnost vždycky řídit. Tak tedy byly kdysi dějiny, ale teď už nejsou. Byly dějiny, protože byly feudální instituce a protože v těchto feudálních institucích nacházíme výrobní vztahy naprosto odlišné od výrobních vztahů buržoazní společnosti, které se ekonomové snaží vydávat za přirozené a tudíž věčné.

Také feudální zřízení mělo svůj proletariát — nevolnictví, které v sobě mělo všechny zárodečné buňky buržoazie. Také feudální výroba měla dva antagonistické prvky, které se rovněž dají označit jako *dobrá stránka* a *špatná stránka* feudalismu, aniž se bere v úvahu, že špatná stránka vždýcky nakonec zvítězí nad dobrou stránkou. Špatná stránka vyvolává pohyb, který tvoří dějiny, neboť s sebou nese boj. Kdyby si v době vlády feudalismu byli ekonomové, nadšení vřířskými chostmi, soudadem mezi právy a povinnostmi, patriarchálním životem ve městech, rozkvetem domácího průmyslu na venkově, rozvojem průmyslu organizovaného korporacemi, cechů a gildami, prostě vším, co ztělesňuje dobrou stránku feudalismu, kdyby si byli předsvezali, že vymýtí všechna stinná místa v tomto obraze — nevolnictví, privilegia, anarchii — k čemu by to bylo vedlo? Byly by se zničily všechny prvky, které s sebou nesly boj a rozvoj buržoazie by byl v zárodku potlačen. Byli by si předsvezali absurdní problém vymýtí dějiny.

Když nabyla vrchu buržoazie, nemluvílo se už ani o dobré, ani o špatné stránce feudalismu. Buržoazie měla k dispozici výrobní síly, které se rozvíjely za feudalismu její zásluhou. Všechny staré ekonomické formy, občanské vztahy, které jim odpovídaly, politické poměry, které byly oficiálním výrazem staré občanské společnosti, byly rozbity.

Chceme-li tedy správně posuzovat feudální výrobu, musíme na ni pohlížet jako na výrobní způsob založený na antagonismu. Musíme ukázat, jak se uvnitř tohoto antagonismu vytvářelo bohatství, jak se současně s třídním antagonismem rozvíjely výrobní síly, jak jedna třída, špatná stránka, nedostatek společnosti, neustále vzrůstala, až doznaly materiální podmínky jejího osvození. Což tím není dost jasně řečeno, že výrobní způsob, vztahy, za nichž se rozvíjejí výrobní síly, nejsou ani v nejmenším věčnými zákony, ale že odpovídají určitému stupni vývoje lidí a jejich výrobních sil, že jakákoliv změna ve výrobních silách lidí vyvolává nutně změnu v jejich výrobních vztazích? Protože záleží především na tom, aby lidé nebyli připraveni o plody civilizace, o získané výrobní síly, je nutné rozbit tradiční formy, za nichž byly vytvořeny. Od té chvíle se revoluční třída stává konzervativní.

Buržoazie začíná s proletariátem, který je sám zbytkem proletariátu* z feudálních dob. Během svého historického vývoje rozvíjí buržoazie nutně svůj antagonistický charakter, zpočátku víceméně zastřený, existující jen v latentním stavu. Tou měrou jak se buržoazie vyvíjí, vyvíjí se v jejím lůně nový proletariát, moderní proletariát; rozpoutává se boj mezi třídou proletářů a mezi buržoazní třídou, boj, který se zprvu, než jej obě strany pocítí, poštěhnuou, odhadnou, pochopí, přiznají a otevřeně vyhlásí, projevuje jen v dílčích krátkodobých konfliktech, v podvratných akcích. Z druhé strany, jestliže všichni příslušníci moderní buržoazie mají stejný zájem, pokud tvoří třídu větší jiné třídy, mají protikladné, antagonistické zájmy, pokud stojí jeden proti druhému. Tato protikladnost zájmů vyplývá z ekonomických podmínek jejich buržoazního života. Je tedy den ze dne jasnější, že výrobní vztahy, v nichž se pohybuje buržoazie, nemají jednotný, jednoduchý charakter, že mají dvojaký charakter: že za týchž vztahů, za nichž se vytváří bohatství, se vytváří také bída; že v týchž vztazích, za nichž probíhá rozvoj výrobních sil, je obsažena i síla plodící útlak; že tyto vztahy vytvářejí *buržoazní bohatství*, tj. bohatství buržoazní třídy, jediné tím, že neustále ničí bohatství jednotlivých příslušníků této třídy, a tím, že vytvářejí stále vzrůstající proletariát.

Čím víc vychází tento antagonistický charakter najevo, tím víc jsou ekonomové, vědětci představitelé buržoazní výroby, na štitu se svou vlastní teorií; formují se různé školy.

Jsou ekonomové *fatalisté*, kteří jsou ve své teorii stejně lhostejní vůči tomu, co nazývají nedostatkem buržoazní výroby, jako jsou buržové sami in praxi lhostejní k strádání proletářů, kteří jim pomáhají nabývat bohatství. V této fatalistické škole jsou klasikové a romantikové. Klasikové, jako Adam Smith a Ricardo, reprezentují buržoazii, která dosud bojuje proti pozůstatkům feudální společnosti, usiluje jen o to, aby ekonomické vztahy očistila od feudálních skvrn, aby rozmnožila výrobní síly, aby přivedla průmysl a obchod k novému rozmachu. Údělem proletariátu, který se podílí na tomto boji a je touto horečnou prací úplně stravován, je jen

* Ve výřsku darovaném N. Utinové je poznámka: „pracující třídy“.

dočasně, nahodilě utpění, a on sám je za dočasně a nahodilě považuje. Ekonomové jako Adam Smith a Ricardo, kteří jsou historiky této epochy, nemají jiné poslání než ukázat, jak se získává bohatství za buržoazních výrobních vztahů, formulovat tyto vztahy jako kategorie jako zákony a ukázat, oč jsou tyto zákony, kategorie z hlediska vytváření bohatství lepší než zákony a kategorie feudální společnosti. Bída je podle jejich názoru jen bolest, která provází každý zrod, jak v přírodě, tak v průmyslu.

Romantické náležitosti naší epoše, kdy buržoazie je v přímé opozici k proletariátu a kdy se plodí bída ve stejné nadměrném množství jako bohatství. Ekonomové se tedy tváří jako blázňovani fatalisté, kteří z výše svého stanoviska pohlízejí s povzneseným pohrdáním na lidské stroje, které vyrábějí toto bohatství. Opakují všechny výklady, s nimiž přišli jejich předchůdci, a lhostejnost, která byla u jejich předchůdců navitou, se u nich stává koketností.

Pak přichází *humanitní škola*, které leží na srdci špatná stránka současných výrobních vztahů. Snaží se pro klid svého svědomí alespoň trochu zastírat skutečné kontrasty; upřímně naříká nad bídou proletariátu, nad bezuzdnou vzájemnou konkurencí mezi buržoy; radí dělníkům, aby byli střídmí, aby dobře pracovali a plodili málo dětí; doporučuje buržoim rozvahy při výrobní horlivosti. Celá teorie této školy se zakládá na nekoněných rozdílech mezi teorií a praxí, mezi principy a výsledky, mezi myšlenkou a aplikací, mezi obsahem a formou, mezi podstatou a skutečností, mezi právem a faktem, mezi dobrou a špatnou stránkou.

Filantropická škola je zdokonalená humanitní škola. Popírá nutnost antagonismu; chce ze všech lidí nadělat buržoy; chce realizovat teorii, pokud se odlišuje od praxe a nechová v sobě antagonismus. Je samozřejmě snadné v teorii abstrahovat od rozporů, s nimiž se ve skutečnosti setkáváme na každém kroku. Tato teorie by se pak stala idealizovanou skutečností. Proto chtějí filantropové zachovat kategorie, které vyjadřují buržoazní vztahy, bez antagonismu, který je jejich základem a je od nich neoddělitelný. Domnívají se, že doopravdy potírají buržoazní praxi, a přitom jsou buržoaznější než ostatní ekonomové.

Stejně jako jsou *ekonomové vědeckými* reprezentanty buržoazní třídy, jsou *socialisté a komunisté* teoretiky třídy proletariátu. Dokud není proletariát ještě natolik vyvinut, aby se konstituoval jako třída, dokud tudíž sám boj proletariátu proti buržoazii nemá ještě politický charakter a dokud vyrobí síly nejsou ještě v lůně buržoazie samé natolik rozvinuty, aby bylo možné rozeznat materiální podmínky nezbytné k osvobození proletariátu a k vytvoření nové společnosti, jsou tyto teoretikové pouze utopisty, kteří — aby vyšli vstříc potřebám potlačěných tříd — vymyšlejí systémy a usilovně hledají obrodnou vědu. Ale jak postupují dějiny a jak se zároveň jasněji rysuje boj proletariátu, nepotřebují už tyto teoretikové hledat vědu ve své hlavě, stačí, když chápou, co se děje před jejich očima, a stanou se mluvčími této věci. Dokud hledají vědu a jen vytvářejí systémy, dokud jsou na začátku boje, vidí v bídě jen bídu, nevidí v ní revoluční podvrátnou stránku, která převrátí starou společnost. Od té chvíle věda, která je produktem historického pohybu a spojuje se s ním s plným vědomím, přestala být doktrinářskou a stala se revoluční.

Vrátne se k panu Proudhonovi.

Každý ekonomický vztah má dobrou a špatnou stránku: to je jediný bod, v němž pan Proudhon sám sebe nevyvrací. Dobrou stránku podle něho vyzvedávají ekonomové, špatnou stránku pranýřují socialisté. Od ekonomů přejímá nutnost věčných vztahů; od socialistů přejímá iluzi, že v bídě vidí jen bídu. Souhlasí s ekonomy i se socialisty, neboť se chce opřít o autoritu vědy. Věda se u něho omezuje na trpasličí rozměry vědecké formule; pan Proudhon je člověk, který se honí za formulami. A tak si lichotí, že podal kritiku jak politické ekonomie, tak komunismu, ale nedosahuje zdaleka ani jednoho, ani druhého. Nedosahuje ekonomů, protože se podle svého názoru jako filozof, který má po ruce kouzelnou formuli, nemusí pouštět do ryze ekonomických podrobností; nedosahuje socialistů, protože není ani dost odvážený, ani dost bystrý, aby se pozvedl, třeba jen spekulativně, nad buržoazní obzor.

Chce být svytézou a je složitým omylem.

Chce se vznášet jako vědec nad buržoy i proletáři; je jen maloburžo, zmltající se ustavičně mezi kapitálem a prací, mezi politickou ekonomikou a komunismem.